

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Дніпропетровський державний
аграрно-економічний університет



№ 12, 2011

[Назад](#)

[Головна](#)

УДК: 334.021

С. В. Чистякова,
молодший науковий співробітник відділу економічної історії,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАНУ»

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КОРПОРАТИВНИХ ФОРМ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Стаття присвячена дослідженню ролі державного регулювання на процес становлення й розвитку корпоративної форми підприємництва в Україні в хронологічних межах другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Особливу увагу приділено вивченню законодавчих документів, що регулювали діяльність корпоративних організацій, та їх впливу на функціонування корпоративного сектору.

Ключові слова: корпоративні організації, державне регулювання, засновництво.

The article is devoted to the study of government regulation of formation and development of corporate forms of business in Ukraine in the chronological framework of the second half of the nineteenth - early twentieth century. Particular attention is paid to legal documents regulating the activities of corporate organizations and their impact on the functioning of corporate sector.

The keywords corporate organizations, government regulation, legislation, joint foundation.

Вступ. Корпоративні підприємства з різним рівнем зовнішньої та внутрішньої інтеграції є однією з найбільш поширених форм підприємницьких організацій, функціонування яких в сучасному ринковому середовищі ставить багато завдань та вимог до існуючої корпоративної практики. Розв'язання цих завдань потребує врахування не лише реалій корпоративного поступу у світовому та вітчизняному господарському середовищі на сучасному етапі, а й накопиченого досвіду особливостей історичної генези корпоративних організацій у вітчизняній господарській практиці минулого, що актуалізує завдання дослідження процесу зародження та подальшого розвитку корпоративних форм підприємництва в Україні другої половини ХІХ-початку ХХ ст. Дослідження історичних передумов, домінуючих інституційних чинників, що вплинули на генезу корпоративної форми підприємництва, а також основних тенденцій розвитку даних організаційних форм допоможе краще розуміти суть сучасних корпоративних відносин, уникнути помилок і упущень в їх подальшому вдосконаленні. Звичайно, мова не йде про цілковите запозичення норм та форм корпоративного підприємництва з минулого досвіду, а про формування сучасного інституційного середовища, адекватного потребам корпоративного сектору з використанням ефективних ідей, конструкцій, понять та методів, які виявили свою ефективність у господарській практиці минулого.

Історія розвитку корпоративних форм підприємництва в Україні в період другої половини ХІХ-початку ХХ ст. лише частково висвітлена у науковій літературі. Більшість наукових розвідок даної проблематики представлені роботами російських та вітчизняних вчених, дослідження яких зосереджені на питаннях загальної характеристики процесу становлення корпоративних форм підприємництва у Російській імперії. Оскільки в зазначений хронологічний період сучасна територія України знаходилася під державним підпорядкуванням різних держав - Російської та Австро-Угорської імперій, більшість наукових праць розглядають історію розвитку господарства на українських землях в контексті дослідження загальноімперської специфіки. Таким чином вважається, що передумови, інституційні чинники та основні тенденції розвитку корпоративного сектору в історії українського господарства є конвергентними як для загальноімперського та регіонального розвитку, так і для обох країн, в складі яких територіально перебували українські землі. Лише окремі наукові розвідки (праці Н. Супрун, П.Леоненка та ін.), присвячені аналізу особливостей формування корпоративних організацій в Україні, свідчать про існування певних відмінностей у розвитку корпоративних організацій в Україні, що вказує на необхідність поглибленого аналізу особливостей їх історично еволюції та застосування результатів дослідження в якості історико-теоретичного підґрунтя для визначення шляхів подальшого ефективного розвитку інституційного середовища корпоративних форм підприємництва на сучасному етапі.

Таким чином, актуальність теми дослідження визначається складністю процесів трансформації ринкових інститутів в Україні, серед яких корпоративні організації займають найбільш впливове становище, що зумовлює необхідність вивчення історичного досвіду ролі державного регулювання на процес становлення та функціонування означених форм підприємництва у минулому та використання цього досвіду як підґрунтя розбудови корпоративного середовища у сучасний період.

Постановка задачі. Актуальність обраної теми та недостатній рівень її наукової розробленості визначили мету дослідження, що полягає у виявленні ролі державного регулювання у процесі розвитку корпоративних форм підприємництва в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. для визначення на цій основі ролі корпоративних організацій у процесі формування інституційної структури ринкової економіки. Для досягнення поставленої мети та виконання основних завдань застосовано комплекс взаємодоповнюючих методів історико-економічного аналізу. Поєднання історичного та логічного методів уможливило дослідження особливостей розвитку корпоративного ринку та розкриття сутності економічних явищ і процесів, характерних для вітчизняної економіки періоду формування ринкового середовища в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Використання системного аналізу надало можливість розглядати системи інституційних чинників як складову фінансово-економічної системи країни та прослідкувати взаємозв'язки всіх складових даної системи (державного регулювання, біржової та банківської діяльності, процесу залучення іноземного капіталу та інвестування тощо) та вплив цих складових на функціонування системи в цілому. На основі історико-генетичного методу досліджено передумови та проаналізовано інституційні чинники розвитку корпоративної форми підприємництва в Україні.

Результати. Становлення та розвиток корпоративної форми підприємництва в другій половині ХІХ ст. відбувся на основі кріпосницько-поміщицької системи господарювання шляхом виділення прошарку фінансово спроможних представників купецького стану. З розвитком капіталістичних відносин купці активно здійснювали первісне нагромадження капіталу, а реалізовані наприкінці ХVІІІ – початку ХІХ ст. реформи створили інституційні та правові передумови для економічної та юридичної консолідації купецтва, яке отримало гарантоване законом право на власність і особисту свободу, також низку певних привілеїв, що характеризувало купецтво як найбільш економічно спроможну частину торгово-промислового населення. З початком промислового перевороту виникає об'єктивна необхідність в появі нових, більш адаптованих форм підприємницької організації, оскільки приватна індивідуальна власність і створені на її основі незначні за розмірами підприємства вже не могли бути основою для зростаючих потреб господарства та почали гальмувати розвиток продуктивних сил країни. Традиційні форми кооперації капіталів, засновані на колективній приватній власності, виявилися неспроможними задовольнити зростаючі потреби ринку.

Об'єктивна потреба розширення масштабів виробництва спричинила необхідність розвитку організаційних форм господарювання, найбільш придатних для швидкої акумуляції та концентрації капіталів: «процес концентрації промисловості в одноосібних руках вже виявився занадто тісним для промислового капіталізму, і він почав швидко просувати вперед акціонерну організацію промисловості» [4, с.27]. Саме на етапі промислового перевороту виявилось, що корпорації є організаційною формою, найбільш придатною для швидкої акумуляції значного за розмірами капіталів. Відтак, соціально-економічне значення корпорацій виявилось у виконанні «з великим успіхом задач, які без їх участі могли би бути виконані лише органами уряду і державною фінансовою силою» [5, с. 122].

Торгівельно-промислова діяльність перебувала під постійним урядовим контролем, що знайшло відображення в більшості державних законодавчих актів та указів, норми яких стосувалися не лише правових та організаційних умов здійснення підприємницької діяльності, а й містили положення щодо зміни в правовому статусі підприємств. Ліфманн вважав, що створення корпоративних підприємств знало найбільшого та принципового впливу законодавчих актів у сфері народного господарства порівняно з усіма іншими сферами. «Можна стверджувати, що немає жодної правової норми, яка б таким визначальним чином вплинула на розвиток господарської організації, як законодавство про акціонерні організації» [6, с. 76].

Урядом чітко визнавалася особлива економічна значимість акціонерних компаній як специфічної форми підприємницьких організацій, а необхідність їхнього виникнення жодного разу не ставилася під сумнів. З цим було пов'язане насамперед бажання керівників країни у насадженні акціонерної форми підприємництва в великих промислових, транспортних, торговельних та інших компаніях, сприяння підприємницькій активності, активізації приватних капіталів для загальнонаціональних цілей. Сприяння успішному функціонуванню інституту корпорації здійснювалося шляхом затвердження відповідних законодавчих норм та правил та заходами державного нагляду за їх дотриманням. Російське законодавство намагалося визначити межі дозволеного в підприємстві, регламентуючи право відкривати й утримувати в містах мануфактури, фабрики та заводи, яке було надане лише російським підданам, записаним у купецькі гільдії. Тобто якщо фабрика чи завод переходили у власність або в оренду до особи, яка не мала звання купця, їй слід було негайно вступити у відповідну звання фабриканта гільдію або все підприємство продати в шестимісячний термін.

Основними складовими системи державного контролю за акціонерною діяльністю можна назвати:

- Контроль за процесом заснування загальних та привілейованих акціонерних товариств;
- Засновництво компаній та відповідальність засновників;
- Статут акціонерного товариства;
- Захист міноритарних акціонерів;
- Достовірність та прозорість фінансової звітності підприємств.

Щодо доцільності створення акціонерних товариств, то представники уряду цілком розуміли, що засновники насамперед переслідують мету власної вигоди та заробітку, тому пропонували надавати пільги тим підприємствам, що приносили вигоду державі, удосконалюючи та розвиваючи ту чи іншу галузь промисловості, шляхового сполучення, розширення масштабів торгівлі, видобуток корисних копалин та надання великої кількості робочих місць. «Перевага уряду потребує його далекоглядності у порівнянні з приватними особами у недопущенні (засновництва) підприємств раніше ніж буде отримана достовірність, що воно виконується з вигодою та без розорення вкладників» [7, с.37]. Щодо надання державних пільг і субсидій акціонерним компаніям, то ставлення до цього питання з боку уряду було двояким: з одного боку, компанії, чия діяльність визнавалася особливо корисною, отримували право на певні пільги щодо сплати податків та зборів, а іноді і прямих субсидій від держави, з іншого – уряд виражав занепокоєння щодо можливих наслідків привілейованості певних компаній поряд з іншим, що могло призвести до монополізації деяких напрямків діяльності цими товариствами.

Що стосується регламентування процесу засновництва, то кандидатами на роль засновників компаній розглядалися лише підприємці з гарною діловою репутацією, адже уряд вважав, що саме надійний підприємницький імідж стане запорукою успішної акціонерної діяльності компанії. «Взагалі сам дозвіл на заснування компанії, особливо санкція імператора на це, та обмеження відповідальності акціонерів розглядалося суспільством як перевага» [7, с.33]. Особлива увага зверталася на необхідність перестороги щодо можливих зловживань з боку засновників акціонерних товариств.

Питаннями щодо засновництва акціонерних компаній займалися різні міністерства та відомства, зокрема: на початку XIX сторіччя Комітет міністрів, з 1802 до 1810 рр. – Міністерство комерції, 1810-1819рр. – Міністерство внутрішніх справ (Департамент мануфактур та внутрішньої торгівлі), з 1819 р. – Міністерство фінансів, а також цей процес санкціонувався царем та узгоджувався із Сенатом.

З метою порівняння можна розглянути приклад тогочасної Німеччини, в якій з метою запобігання розповсюдженню шахрайства та спекуляції цінними паперами створення акціонерних товариств було можливим лише за умови спеціального дозволу держави. Ця дозвільна система була відмінна лише в 1870р. законодавчим актом Північно-Німецького Союзу, що значно похвалило процес створення акціонерних компаній. Законодавство Німеччини контролювало діяльність акціонерних товариств шляхом зобов'язання акціонерів до первинного покриття акцій власним капіталом, тобто акціонери або треті особи повинні були оплатити випущені акції готівкою, лише після чого відбувалося занесення підприємств до торгового реєстру. Контролююча функція держави таким чином полягала у зобов'язанні акціонерів фінансувати процес акціонерного засновництва.

На відміну від Німеччини згідно тогочасного англійського та американського законодавства акціонери лише на основі усної згоди могли розпочати акціонерну діяльність, не підкріплюючи емісію акцій фінансуванням приватними капіталами, що звичайно є більш ризикованим, оскільки для залучення більшої кількості грошових коштів англійські та американські акціонери використовують завищення оцінки власного майна для створення сприятливого підприємницького іміджу, а створення підприємств на основі нових патентів та винаходів взагалі видається сумнівним в частині отримання швидких прибутків. Саме в більш ліберальному законодавстві Англії та США щодо створення акціонерних товариств Ліфманн вбачав причину їх краху та розорень. «Такі крахи в Англії та в Америці відбуваються частіше ніж в Німеччині наслідком більш слабкого контролю з боку закону та більшій пристрасі до спекуляцій у публіки» [6, с.78]. Але більшу відповідальність автор покладає все ж таки на легковірність та азарт людей, що прагнуть до швидких та високих дивідендів, які обіцяють шахрайські акціонерні товариства з метою залучення капіталів, їх неухильність до стану самого підприємства. Тому держава не може гарантувати капіталістам безпеку їх інвестувань, «вона може лише перешкоджати шахрайствам, встановивши більш високий рівень відповідальності засновників та піклуватися про те, щоб публіка мала змогу отримувати більш точну інформацію» [6, с.78]. Статут кожної компанії підлягав обов'язковому затвердженню імператором і мав бути представлений як окремих самостійний сепаратний законодавчий акт.

Першими нормативними документами, що законодавчо закріплювали норми ведення акціонерної справи та розмежовували акціонерні підприємства на пайові товариства та акціонерні компанії (товариства) були Маніфест від 6 вересня 1805 р. «Про відповідальність акціонерних компаній в разі стягування одним складовим капіталом» [1] та Маніфест від 1 січня 1807 р. «Про дарування купецтву нових вигід, відмінностях, переваг та нових способів до розповсюдження та посилення торгових підприємств» які унормовували різні аспекти підприємницької діяльності [2]. У 1835 р. уряд, розуміючи загрозу акціонерного ажіотажу та шахрайств, робить спробу узагальнення різних статей та нормативних актів щодо регулювання діяльності акціонерних компаній шляхом розробки так званих «Правил» із двадцяти семи параграфів, регулюючих різні сфери акціонерної діяльності. Зокрема, параграф перший передбачав обов'язкову згоду уряду на засновництво товариств на акціях за умови великої вірогідності успіху підприємства, але підкреслюється відсутність будь-якого поручительства за це з боку держави. Параграфом другим ще більше обмежувався ступінь державних привілеїв та пільг для акціонерних товариств, а рішення про їх надання приймалося скоріше як виключення.

Щодо підприємств-засновників, то «Правилами» не пропонувалося якихось спеціальних вимог, їм надавалося право на володіння до 20 % всіх акцій компанії для посилення власної зацікавленості у її успіху та попередження створення товариств лише зі спекулятивною метою. Також особлива увага приділялася сприянню розповсюдженню акцій якомога більшому колу акціонерів шляхом встановлення максимальної ціни акції (1000 рублів), опублікуванню пропозицій щодо можливості придбання акцій в газетах, можливість поштової пересилки придбаних акцій в інші губернії та придбання частини акцій урядом. Вартість акцій мала бути сплачена при їх отриманні, а перелік всіх власників акцій із зазначенням номеру акції та ім'я власника мав бути внесений у спеціальну облікову книгу компанії. Покупка і продаж акцій по вільній і в той же час визначеній ціні дозволявся на біржі та у приватному порядку (якщо об'єктом були іменні акції, зміна власника повинна була відмічатись в книзі компанії). Якщо ж акції були реалізовані не в повному обсязі, компанія визнавалася недіючою та припиняла своє існування. Параграфом двадцять другим «Правил» встановлювався перелік основних вимог до статуту компанії, зокрема: розмір основного капіталу, строк існування компанії, права акціонерів та відповідальність директорів, порядок управління справами компанії, виплати дивідендів та створення запасного капіталу.

У 1836 р. Міністерством внутрішніх справ поряд із «Правилами» на розгляд уряду був направлений «Проект правил для компаній на акціях», який регламентував діяльність так званих привілейованих акціонерних компаній. Цей проект складався із 38 параграфів, які більш детально розглядали основні статті попередніх нормативних актів щодо діяльності акціонерних товариств, а також доповнювалися питаннями щодо ліквідації компанії, карної відповідальності посадових осіб товариств, обмеженню державних службовців в управлінні акціонерними компаніями. Вперше постало питання про контроль над фінансовою

звітністю компаній, для чого уряд зобов'язував власників подавати бухгалтерські документи компанії особливим ревізійним комісіям із числа акціонерів перед подачею та затвердженням їх Загальним зборами. Також у «Проекті» було запропоновано не обмежувати строки складання фінансової звітності до щорічної, а допускати встановлення більших чи менших періодів в статутах компанії. Даний нормативний документ набув чинності після його схвалення та підписання царем наприкінці 1836 р., а згодом отримав статус закону і діяв до середини 70-х рр.. XIX ст. [3]

Така щільна увага з боку уряду щодо діяльності акціонерних компаній мала свої позитивні і негативні наслідки. З одного боку внаслідок цілої низки акціонерних шахрайств та спекуляцій, які відбувалися в обхід існуючого законодавства, значно знизився рівень довіри широких мас до цієї форми підприємницької діяльності. З іншого боку високий рівень державного контролю за створенням акціонерних компаній призвів до суттєвого зменшення їх кількості та підвищення якості. Акціонери новостворених компаній почали приділяти набагато більше уваги створенню відповідної системи внутрішнього контролю за діяльністю посадових осіб, правомірним та правдивим веденням фінансової звітності. Завдяки введенню 1-го січня 1885 р. обов'язкової публікації щорічних балансів всіх діючих в країні акціонерних підприємств у внутрішніх та зовнішніх зацікавлених суб'єктів з'явилася змога отримувати більш менш достовірну інформацію про успішність того чи іншого підприємства, що давало у свою чергу змогу більш успішним фірмам залучати нові обсяги акціонерного капіталу, а уряд отримав змогу контролювати надходження обов'язкових зборів з чистого акціонерного прибутку. Звітність повинна була розміщуватися на сторінках видання «Вісник фінансів, промисловості і торгівлі», яке випускалось Міністерством фінансів.

Наступні кроки уряду щодо покращення акціонерного законодавства у період 60-70-х рр.. XIX ст. стосувалися посилення системи контролю над діяльністю директорів та членів правлінь акціонерних компаній, їх прав та обов'язків, нововведенням щодо процедури затвердження статутів та розповсюдженню акцій. Порядок розгляду справ про заснування компанії залишався незмінним, нововведенням стало надання міністрам права відхилення статуту, якщо засновники відмовлялися внести в нього рекомендовані урядом зміни та доповнення. Передбачалася можливість наступної зміни статутів, причому майже всі зміни могли здійснюватися лише згідно санкції уряду, а незначні – за згоди Загальних зборів, а також встановлювався перелік питань, що підлягали повній компетенції Загальних зборів: розгляд річного балансу, визначення розміру запасного капіталу, розподілення дивідендів, обрання директорів та інших посадових осіб, детально регламентувалося створення внутрішнього контролю та діяльності ревізійних органів.

Перехід від дозвільної системи акціонерного засновництва на явочну або реєстраційну систему, сутність якої полягала в тому, що для виникнення акціонерної компанії більше не вимагається дозвіл з боку уряду, а потрібна буде лише формальна реєстрація її статуту, складеного у відповідності із нормами загального законодавства, в спеціальних судових та адміністративних органах, дав би змогу припинити використання неформальних знайомих і стосунків колишніх державних службовців у поточній акціонерній практиці. Така позиція уряду мала також на меті усунення бюрократичної тяганини та спрощення системи акціонерного засновництва, проте природно одночасно з цим суттєво зростала роль загального закону щодо діяльності акціонерних підприємств. Тому у 1885 р. урядовою комісією був підготовлений новий проект, який, ґрунтуючись на новітньому досвіді закордонного акціонерного законодавства та власній історії акціонерного підприємництва в частині різного роду порушень закону та зловживань, передбачав детальну регламентацію двох основних засновницьких документів – статуту та засновницького акту. Зокрема, статут повинен був містити найменування компанії, рід її діяльності, розмір основного капіталу, кількість та номінал акцій, а також місцезнаходження керівництва. Підготовлений за всіма законодавчими нормами статут подавався на розгляд нотаріусу. Також у нотаріуса оформлювався засновницький акт, в якому було викладено домовленість засновників про створення ними підприємства згідно підготовленого статуту і їх заява про повний розподіл між собою основного капіталу, який вносили в Державний банк в повному обсязі (або початковому внеску не менш 25% загальної суми). Далі для затвердження створення компанії необхідно було її внесення до особливого акціонерного реєстру, для чого Акціонерне відділення при Департаменті торгівлі та мануфактур Міністерства фінансів мало бути реорганізовано в самостійний Акціонерний відділ. Найбільш суттєвими доповненнями попередніх законодавчих актів у сфері акціонерного підприємництва були положення, направлені проти завищення оцінки майна, яке передавалося у власність підприємству, неповноти та несвочасності погашення основного капіталу, штучне збільшення дивідендів та біржових курсів акцій, а також встановлення нових правил щодо майнових прав засновників, обмеження прав адміністрації, забезпечення дотримання прав міноритарних акціонерів, підвищення ефективності у діяльності ревізійних органів (зокрема передбачалася можливість судової ревізії справ компанії на вимогу більшості власників акцій). Для захисту інтересів акціонерів пропонувалася нова процедура скликання їх зборів з метою контролю за діяльністю компанії через уповноважених цими зборами осіб. Нарешті була зроблена спроба регламентувати баланс акціонерних компаній, особливо в частині використання прибутку. Визнаючи безперечні переваги нової реєстраційної системи, урядові фахівці все ж таки не поспішали впроваджувати підготовлений законопроект у життя, розуміючи, що надання певної свободи у створенні акціонерних товариств у порівнянні з попередніми правилами призведе до втрати контролю за ходом акціонерної справи. Тому у 1899 р. Департаментом торгівлі і мануфактур було запропоновано введення нових правил акціонерного засновництва з елементами дозвільної системи, а саме збереженням функції затвердження статутів підприємств за Міністерством фінансів. Члени Державної думи вказували на те, що в межах концесійної системи засновництва затвердження статуту акціонерної компанії потребує від засновників неабиякої праці та терпіння для отримання відповідних дозволів у всіх державних інстанціях, внаслідок чого остаточний дозвіл отримують як правило лише крупні акціонери. З метою припинення нарікань на необґрунтовано довгий термін розгляду та затвердження статутів у минулому пропонувалося встановити місячний термін для з'ясування усіх питань щодо новоствореної компанії, а також перелік компаній загальнонаціонального значення, статuti яких в обов'язковому порядку повинні були затверджуватися відповідними міністерствами, що і було затверджено царем.

Ведення явочної системи Міністерство торгівлі та промисловості розглядалося в законодавчому сенсі як заміна адміністративного дозволу загальним законом та адміністративним контролем, який би стосувався кожної акціонерної компанії. Державний контроль планувалося здійснювати за наступними векторами: по-перше, посиленням нагляду за діяльністю правлячої більшості, оскільки на початку XX ст. саме невеликі групи впливових акціонерів-держателів контролюючого пакету акцій на власній розсуд приймали рішення щодо всебічних напрямів діяльності підвладних їм компаній, що було широким підґрунтям для здійснення акціонерних зловживань. По-друге, забезпечення прав меншості, особливо в частині контролю за діяльністю компанії. І по-третє, керуючись інтересами обох сторін (крупних та дрібних акціонерів) наданням якомога більшої свободи засновникам та органам керівництва компанії в межах закону.

Але існували й негативні сторони введення сепаратного акціонерного законодавства, наприклад, акціонерні компанії отримували дозвіл на внесення в статуті положень, які прямо не суперечать основному закону та плануються в проектах майбутніх реформ, що в свою чергу призвело до наступних наслідків. Акціонерні компанії почали затверджувати занижені у порівнянні із вимогами основного закону розміри основного капіталу та ціни акцій, широко використовували можливість випуску акцій невеликого номіналу, але найбільш серйозним негативним моментом став дозвіл акціонерним товариствам на участь в інших підприємствах шляхом придбання їх акцій. Тобто два товариства могли збільшувати свої капітали на однакові суми з метою взаємного придбання акцій, що призводило до нарощування маси акцій без збільшення реального капіталу. Такий стан справ посилював небезпеку можливих акціонерних криз, внаслідок яких могли збанкрутіти саме ті компанії, які вдавалися до взаємного акціонування. Також цей дозвіл давав можливість керівникам достатньо сильних підприємств шляхом скупки акцій більш дрібних та слабких отримувати контрольні пакети акцій в підприємствах певної галузі, що неодмінно призвело б до монополізації економіки та посилення економічного і політичного впливу акціонерної еліти на уряд країни.

Прийняттям низки нових законопроектів було вирішено багато зовнішніх питань щодо діяльності акціонерних підприємств, але на початку XX ст. на перший план виходять внутрішні проблеми, пов'язані, по-перше, з зосередженням у власників контрольних пакетів акцій повної влади завдяки роздачі акцій підставним особам, перенесенням вирішення важливих питань на вторинні збори та зведенням функцій ревізійної комісії до суто формальних, а по-друге, розповсюдженню значного сумнісництва адміністративних посад в різних акціонерних компаніях і банках, що призвело до формування вузької правлячої еліти. З метою вирішення нових завдань в 1901 р. Державною радою був підготовлений новий проект «Про зміни та доповнення діючих постанов про акціонерні компанії», в якому визначався порядок функціонування загальних зборів акціонерів та ревізійних органів компанії.

Вперше в історії вітчизняного законодавства було приділено таку пильну увагу проблемі міноритарних власників акцій та їх прав, визнавалася повна відсутність у них можливості контролю за діяльністю акціонованих ними підприємств, що в свою чергу призвело до повного небажання втручатися у загальні збори, розуміючи власне безсилля. В контексті пошуку шляхів вирішення такої складної ситуації чиновниками розглядалася доцільність залучення службовців до безпосередньої участі в справах компанії з метою створення тісного взаємозв'язку між власними інтересами та інтересами самого підприємства, але вивчення акціонерної практики показало, що дуже часто службовці виступають підставними акціонерами, рішення яких цілком залежні від правління, тому було визначено як краще заборонити участь їх в зборах акціонерів.

З метою завадити більшості акціонерів переносити вирішення важливих питань, пов'язаних з діяльністю підприємства, на вторинні збори пропонувалося знизити долю володіння акціями, наділеними правом присутності на зборах, що ставило на меті пожвавлення інтересу та залучення більшої кількості дрібних акціонерів до первинних зборів. Значна увага приділялася питанню про ревізійні комісії, склад яких в більшості випадків, як виявилось, захищав права та підтримував думку більшості, тому Міністерством фінансів пропонувалося обов'язкове введення в комісія представника меншості акціонерів. Також чиновниками була винесена на розгляд можливість створення системи адміністративних покарань, яка б дала змогу забезпечити дотримання встановлених

правил.

Отже підготовка Міністерством фінансів нових правил мала сприяти посиленню впливу акціонерів на справи компанії, зокрема на розширення прав меншості. Для цього уточнювався порядок функціонування загальних зборів акціонерів, спрощувалася процедура оформлення права власників іменних акцій на участь у загальних зборах, встановлювалася обов'язковість публікації списку акціонерів, які представили акції для участі в зборах із зазначенням їх номерів, знижувався мінімум акцій, надання яких було необхідно для визнання правомочності первинних зборів акціонерів, міноритарним акціонерам надавалося право на рівні з мажоритарними позачергово скликати збори акціонерів та вибирати одного представника для участі в ревізійній комісії – все це було схвалено Міністерством фінансів, затверджено царем та опубліковано в грудні 1901 р. Тоді ж до відома біржових комітетів був направлений циркуляр за підписом міністра фінансів, який пояснював, що нові правила замінюють собою старі, тому з моменту їх публікації вступають в повну юридичну та законодавчу силу і мають стати новим законом для керування акціонерними підприємствами. «Не підлягає сумніву, що правила 21 грудня 1901 р. в цілому дисциплінують вплинули на акціонерну практику. Пізніше виявилось, однак, що деякі з їх положень були важко виконуваними, і від них довелося відмовитись, а інші – неефективними» [7, с.81].

У 1914 р. Рада з'їздів представників промисловості та торгівлі, ретроспективно оцінюючи наслідки введення явочної системи акціонерного законодавства, визнавали відсутність суттєвих обмежень в затвердженні статутів акціонерних компаній, що дало необмежену свободу самовизначення діяльності підприємств, яка розповсюджувалася на заборонені раніше напрямки. В 1916 р. Міністерство фінансів змушено було визнати, що заходи по активізації меншості акціонерів та посилення їх впливу через ревізійні органи виявилися неієвними внаслідок повної інертності в рядах дрібних акціонерів та виконанням управлінських та контролюючих функцій виключно представниками акціонерів правлячих груп.

Отже нове сепаратне законодавство давало багато можливостей для обходу попередньо встановлених законодавчих норм та обмежень, наслідком чого стала втрата позитивних результатів обмежуючої акціонерної системи. Тим не менш перша важлива історична спроба законодавчого посилення контролюючих прав та підтримання інтересів міноритарних акціонерів залишається вагомим віхою в вітчизняній акціонерній практиці.

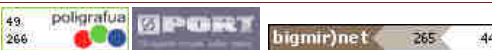
Висновки. Таким чином проведений історико-економічний аналіз процесу становлення та розвитку підприємництва у вітчизняній господарській практиці другої половини XIX – початку XX ст. свідчить про те, що державна політика щодо корпоративних організацій демонструє приклад поєднання приватних та суспільних інтересів. Важливим стимулом до розвитку корпоративних організацій стала заохочувальна державна політика, механізмами якої стали привілеї, гарантії, пільги корпоративним організаціям, що мала на меті технічну модернізацію господарства та пришвидшений розвиток крупної промисловості.

Одним із найбільш впливових чинників розвитку інституту підприємництва стала активна державна регуляторна політика, яка носила суперечливий двосічний характер: з одного боку вона була скерована на заохочення приватної ініціативи шляхом створення інституційних основ розвитку підприємницьких відносин, з іншого – характеризувалася жорстким адмініструванням підприємницького процесу. Розвиток корпоративних форм підприємництва в преференційних умовах патерналістської державної політики, що мала на меті пришвидшення процесів концентрації та централізації капіталів для технічної та організаційної модернізації промисловості, спричинила більш швидке, ніж у країнах Західної Європи, розгортання процесів монополізації економіки. Монополізація, своєю чергою, обмеживши конкуренцію, виступила бар'єром розвитку підприємницького середовища загалом.

Список використаної літератури:

1. Манифест императора Александра I от 6 сентября 1805 г. «Об ответственности акционерных компаний в случае взыскания одним складочным капиталом» // Свод законов Российской империи. Законы гражданские и межевые. – т. XXVIII. Ч. 1. – СПб., 1835. – № 21900.
2. Манифест императора Александра I от 1 января 1807 г. «О даровании купечеству новых выгод, отличий, преимуществ и новых способах расширения и усиления торговых предприятий» // Полное собрание законов Российской империи. Т. XXIX. – № 22418.
3. Указ императора Николая I от 6 декабря 1836 г. об утверждении «Положения о компаниях на акциях» // Свод законов Российской империи. Т. X. – СПб., 1837.
4. Зак С. Промышленный капитализм в России. – Пд.- М., 1918. – 670 с.
5. Пихно Д.И. Основания политической экономии: 2-е изд. / Д.И. Пихно. – К., 1899. – Вып. 1–2.
6. Лифман Р. Формы предприятий. – М., 1924. с.172
7. Шепелев Л. Е. Акционерные компании в России / Л.Е. Шепелев. – Л.: Наука, 1973. – 347 с.

Стаття надійшла до редакції 15.12.2011 р.



ТОВ "ДКС Центр"